

bilimname 51, 2024/1, 225-252
Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 03.12.2023, Kabul Tarihi: 23.04.2024, Yayın Tarihi: 30.04.2024
doi: 10.28949/bilimname.1399597

ANLARDAN GELECEK ALLAH'TAN GELSİN: SULTAN III. SELİM DÖNEMİNDE NEFY EDİLEN İLMİYE MENSUPLARI

Serkan ERDOĞAN^a

Mehmet Talha KALKAN^b

Öz

1789 yılında Osmanlı tahtına çıkan Sultan III. Selim, sıkıntılı bir durum içerisinde bulunan devletin eski gücüne kavuşabilmesi adına çalışmalara başlamış ve esasında askeri, mali, idari ve iktisadi alanları kapsayan "Nizam-ı Cedid" adlı bir reform sürecinin temellerini atmıştır. Osmanlı tarihinin en ağır anlaşmalarından biri olan "Küçük Kaynarca"dan sonra tahta çıkan Sultan III. Selim, ordunun ve devletin ağır yenilgiler neticesinde erozyona uğrayan devlet prestijinin yeniden artmasına ihtimam göstermiştir. Hatta Sultan III. Selim'in ordunun başında sefere çıkarak askerlerin maneviyatının yükselmesini ve onların savaşlara tam teşekküllü bir katılım göstermesini istemesi de bu ilginin sonucu olarak görülmüştür. Çeşitli nedenlerden ötürü ordunun başında sefere çıkmaktan vazgeçen Sultan III. Selim, mezkûr noktalarda ilerleme sağlayabilmek adına ulemanın orduya yardımcı olmasını istemiş ve onların da askerlerle beraber cepheye gidebilmelerini arzu etmiştir. Ne var ki, ulemanın bu konuda sultana karşı gelmesi ve orduyla beraber sefere gitme fikrine ayak diremesi, III. Selim'in bu askerlere yönelik tutumlarının değişmesine ve ulemada ve hatta geniş ölçekte ilmiye sınıfında ıslahat fikrinin ivedilikle ortaya çıkmasına etki etmiştir. İşbu çalışma da Sultan III. Selim'in ıslahat yapmak istediği ilmiyenin durumunu ortaya koymayı hedeflemiş olup mevcut sınıfın karışmış olduğu suçlar ve almış oldukları nefy-sürgün- cezaları üzerinden bir değerlendirme yapmayı şiar edinmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Tarihi, III. Selim, İlmiye, Nefy, Suç, Ceza, Bozulma, Islahat.

MAY WHAT COMES FROM THEM COME FROM GOD: EXILED SCHOLARS DURING THE REIGN OF SELIM III

^a Dr., serkane6@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, mehmettalhakalkan@gmail.com

Abstract

Selim III, who ascended the Ottoman throne in 1789, began to take measures to restore power to the empire, which was then in a very difficult phase, and laid the foundations for the New Order, a reform process that encompassed the military, financial, administrative and economic spheres. Selim III, who ascended the throne after the Treaty of Kuchuk-Kainarji, one of the harshest treaties in the history of the Ottoman Empire, placed great importance on restoring the honour and prestige of the empire and the army, which had been immensely damaged by major defeats. The fact that Selim III wanted to promote the moral support of the soldiers and provide comprehensive care by embarking the army was seen as a result of this policy. As Selim III changed his decision on embarking the army for various reasons, he asked the ulama to help the army to progress in various areas and wanted them to fight with the other soldiers on the fronts. However, the fact that the ulama contradicted the Sultan and opposed the idea of fighting with the army at the front caused Selim III to change his attitude towards these soldiers, and this circumstance gave him the idea of carrying out some reforms in the ulama and even some comprehensive reforms in the İlmiye in a hurry. This study aims at presenting the situation of the ilmiye, the institution in which the sultan targeted to make reforms, and making an analysis based on the crimes in which the institution was involved and the punishments of nefy (exile) which were inflicted on them.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Ottoman History, Selim III, İlmiye, Nefy, Crime, Punishment, Breakdown, Reform.

Giriş

Amcası Sultan I. Abdülhamid'in 7 Nisan 1789 tarihinde ölmesinin ardından tahta çıkan Sultan III. Selim, farklı alanlarda bir dizi sorunlarla boğuşmak durumunda kalan Devlet-i Aliyye'nin sorunlarını çözebilmek adına çalışmalara girişmiştir.¹ Sultan III. Selim'in askeri, mali, iktisadi ve idari alanlara öncelik vererek hayata geçirmek istediği bu çalışmalar "Nizam-ı Cedid" olarak adlandırılmış ve sorunlarla boğuşan devlete yeni bir düzen ve dirlik kazandırmayı hedeflemiştir.² Çok çeşitli alanları kapsamış olmasına karşın ağırlığını askeri gelişmelerin oluşturduğu bu hareket bağlamında

¹ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 269-270.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 75-77; Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2019), 183-184.

Sultan III. Selim, Yeniçerilerin eskisi gibi seferlere katılımlarının sağlanabilmesi ve onlara maneviyat konusunda yardımcı olunabilmesi adına ordunun başında sefere çıkmak istemiştir.³ Zaman içerisinde çeşitli nedenlerden ötürü ordunun başında sefere çıkma isteğinden vazgeçen Sultan III. Selim, ulemanın orduya yardımcı olabilmelerini arzu etmiş ve onların askerlerle beraber sefere iştirakini düşünmüştür.⁴ Dönemin Kaymakam Paşası Salih Paşa üzerinden ulemanın bu konuyla alakalı fikirlerini öğrenmeye çalışan Sultan III. Selim, onların orduyla beraber sefere katılmalarına dair gönüllü olmadıklarını öğrenince sinirlenmiş ve "*Anlardan gelecek Allah'tan gelsün Hüdayı mütaâl anlara muhtaç eylesün*" diyerek tepkisini göstermiştir.⁵ Açık bir şekilde Sultan III. Selim, ulema sınıfının rahat ve tatlı hayatlarını bırakıp tehlikelerle dolu seferlere katılmamasını hodbinlik olarak görmüştür. Nitekim kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin Ruslarla ve Avusturyalılarla sürdürmekte olduğu seferlerden dolayı devletin girmiş olduğu ekonomik darboğazdan şikayetçi olan ulema arasında Sultan III. Selim'in kendilerini *kara çanaklı ettiklerini* söyleyenlerin olması Sultanın ulemaya karşı tavrını olumsuz manada etkilemiştir.⁶ Ulemanın halihazırda iki büyük Avrupa gücüne karşı savaşmaya çalışan devlete maddi manada hiçbir katkılarının bulunmadığını düşünen Sultan III. Selim, onların tüm gelirlerinin devlete bağlı olduğunu söylemiş ve ulemanın sözlerini hem kendi otoritesine hem şeri düşünceye karşı zararlı olarak görmüştür. Bu nedenle, Sultan III. Selim, Kaymakam Paşa'ya göndermiş olduğu bir hat ile ulemanın kendine çeki düzen vermesini ve var olan düzeni bozmaya kalkması tedip edeceğine beyan etmiştir:

"..Henüz beytülmalde bu derece muzayaka olup iki düşman memaliki İslâmiyeye hücum eder iken def'i için herkes varını dini için beytülmalde vermek şer'an caiz ve Padişah da ahzyledikte zulüm etmemiş olurken ulema efendiler şimdi yedek beytülmalde kaç kuruş verdiler. Cümlenin geçimi bu devlet sayesinde değildir. İyâzen billâh bu devlete bir sekte gelür ise halleri ne şekil olur. Hiç mülâhaza olunmuyor mu? İanelerinden geçtim din ü devlete muzır olacak kelâmi söylemeseler idi, olmaz mı; işbu hattı hümayunumu mütalâa edup ricali devlete sen söyüyesin ve Semahatlû efendi dâimimize dahi gönderüp kazaskerlere vesair iktiza edenlere göstereşün bu kelâmları

³ Enver Ziya Karal, *Selim III. Ün Hatt-ı Hümayunları* (Ankara: Türk Tarih Basımevi, 1942), 28.

⁴ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, (İstanbul: Birey Yayınları, İstanbul), 63-70.

⁵ Karal, *Selim III. Ün Hatt-ı Hümayunları*, 29.

⁶ Karal, *Selim III. Ün Hatt-ı Hümayunları*, 35.

söyleyenleri sen ve efendi dâimiz tecessüs edüp her kimler ise arz ve fimabaat umuru devletin ihtilâlîne dair bir kimse tarafından bir harf işidirsem tedip edeceğim tefhim olunsun...”⁷

Kaymakam Paşa'ya yollamış olduğu hat ile ulemanın tedip edilebileceğinin altını çizen Sultan III. Selim, 1792 yılında devletin üst kademesinde bulunan isimlerden layihalar talep ederek ulemanın ve ilmiyenin sorunlarını anlamaya çalışmıştır.⁸ Bu bağlamda, aralarında dönemin Rumeli Kazaskeri Tatarcık Abdullah Efendi'nin başını çektiği bir grup, ulemayla alakalı layihalar yazarak ulemanın ve ilmiyenin mevcut durumunu gözler önüne sermiş ve var olan bozuklukların ve sorunların tahlilini yapmıştır.⁹ Tatarcık Abdullah Efendi'nin yazmış olduğu layiha Sultan III. Selim'e sunulan en geniş kapsamlı layiha olmuş ve ulemanın durumunu ve sorunlarını detaylıca resmetmiştir. Layihasının girişinde Tatarcık Abdullah Efendi, ulemanın günden güne kötüye giden durumu hakkında şunları ifade etmiştir:

“Müderresler de mollalar da ve kadılık edenler de imtihan edilmeden ve usule uygun seçilmeden, kaza yoluna alınmış olanlar, giderek molla olur ve Rumeli ve Anadolu Kazaskerliğine çıkarlarsa, elbette devletin bir işine yaramaz, kendilerinden başkasını beğenmez ve birbirini çekiştirmekten başka bir işin eri olamazlar. Bunlar ancak dedikodu bilir ve arpalıklarını artırmak peşinde koşmaktan başka da düşünceleri yoktur...”¹⁰

Tatarcık Abdullah Efendi'ye göre imtihana girmeden ve usule uygun olmadan ilmiyeye girmiş olan ulema, hem kendilerine hem devlete hiçbir fayda sağlamayan bir yapıya evirilerek tümüyle kendi maddi ve dünyevi¹¹

⁷ Karal, *Selim III. Ün Hatt-ı Hümayunları*, 36.

⁸ Layihalar sadece ilmiye sınıfının durumunu ele almakla kalmamış; aynı zamanda, farklı alanları da kapsamış ve bu alanlara yönelik çeşitli çözüm önerileri ortaya koymuştur. Bu hususta Şeyhülislâm Ebûîshak İsmail Efendi'nin torunu Mehmed Şerif Efendi, hazine, vergi, malikâne, vakıf, maden ve tımar gibi devlet sisteminin temelini oluşturan muhtelif konularda layiha sunmuştur. Ergin Çağman, “III. Selim'e Sunulan Bir Islahat Raporu: Mehmet Şerif Layihası”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7 (1999), 217-233. III. Selim'e sunulan layihalar için daha fazla bilgi için bakınız: Ergin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, (Bursa: Kitabevi Yayınları, 2010).

⁹ Osman Özkul, “Osmanlı İlmiye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihasının Analizi”, *Tarih Okulu Dergisi*, 11/36 (2018), 237-238.

¹⁰ Özkul, “Osmanlı İlmiye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihasının Analizi”, 241; Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli II*, Hazırlayan: A. Özcan, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 901-902.

¹¹ Dönemin önemli alimlerinden olan Mütercim Âsım Efendi, Osmanlı'nın içinde bulunduğu felaketleri vükelanın ve ulemanın ahlaki düşüşüne bağlamıştır. Ömer Said

kazançlarının peşinde koşmaya başlamıştır.¹² Doğal olarak, dünyevi kazançların peşinden giderek sahip oldukları sorumluluğu unutan ulema ve ilmîye, bağlı buldukları makamlara kendileri gitmek yerine cahil ve ehliyetsiz kişileri göndererek cehaletin yaygınlaşmasına etki etmişlerdir.¹³ Adını bile yazamayacak ve okuyamayacak derecede cahil olan kişilerden ileri gelen ulemanın ve ilmîyenin bu durumu da halkın fesat ve zulüm içerisinde kalmasına, devletin de yıkılıp bozulmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴ Tatarcık Abdullah Efendi'ye göre ulema ve ilmîye, bir dizi kıymetsiz insandan ileri gelmiştir:

“Ellerinde mülâzimlik (yani ilmîye mesleğine girdiklerini gösteren kâğıtlar) olan kimseler dahi, rüşvet vererek yahut da ötekinin berikinin tavsiye ve şefaatiyle, Rumeli, Anadolu ve Mısır kalemlerinden birine girerler. Bu adamların çoğu sakal bırakmamış, uşak makulesinden sağını, solunu bilmez, daha adını bile okuyamaz. Cahilleri kadılık yoluna almak için kâtip yaparlar. Bu biçim adamlar şahit olarak şartlarını bilemediklerinden artık kadılık ve nâibliğin ne ellere geçtiğini ve ilmîye tarikinin nasıl bozulduğunu bunlardan anlarsınız. Bunlar kadılığa gönderilen ve giden cahillerden bin kat cahil ve halk içinde kıymetsiz bir sürü heriflerdir. Her zaman nizamsızlığa, zulümlere ve fesatlığa sebep olurlar ve memleketlerin yıkılıp bozulmasına ön ayak olurlar...”¹⁵

Yukarıda da anlatıldığı üzere Tatarcık Abdullah Efendi, ulema arasında liyakatin ortadan kalkmasının bozgunluğa ve bozulmaya neden olduğunu söylemiş, mülazemet kâğıtlarının parayla alınan birer belgeye dönüştüğünün altını çizmiş ve birçok rezilin, soysuzun ve ahlaksızın ulemaya ve ilmîyeye girdiğini ifade etmiştir.¹⁶ Yaşanan bu gelişmeler de ulemanın yalnızca *kanun-u kadimi* terk etmesine değil; aynı zamanda, onların ilmi birikimlerinde de

Türkmen, *Asım Tarihi'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1. Cilt)* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 3.

¹² Özkul, “Osmanlı İlmîye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihasının Analizi”, 238-241.

¹³ Yaşar Yücel, *Kitâb-ı Müstetâd*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih Coğrafya Yayınları, 1974), 23,30-31,91-92,95,106-107,114-194-197.

¹⁴ Özkul, “Osmanlı İlmîye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihasının Analizi”, 241; Gelibolulu Mustafa Ali, *Siyaset Sanatı Nüshatü's-Selâtin*, Hazırlayan: Faris Çerçi, (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012), 134-142.

¹⁵ Özkul, “Osmanlı İlmîye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihasının Analizi”, 241.

¹⁶ Özkul, “Osmanlı İlmîye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihasının Analizi”, 240.

gerileme yaşanmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷ Zaman içerisinde de bu durum cahillerin ve liyakatsiz kişilerin de ulemaya ve ilmiyeye girebilmesiyle sonuçlanmış ve bozukluk ve yozlaşma tüm zümreyi etkisi altına almıştır. 1761 yılında Kıbrıs Kadısı ile adaya bağlı köylerdeki naiplerin aralarında anlaşarak halka zulmetmeleri ve adada yaşayan kadınlara musallat olmaları, 1766 yılında Boğazlıyan Kadısının evlere izinsiz girerek halkın elindekileri gasp etmesi ve 1783 yılında Mora'ya bağlı Holomeç'te kadılık yapan kimesnenin terekeleri doğru taksim etmeyerek yetimlerden ve garibanlardan fazla para almaları ve onları suistimal etmeleri ulema ve ilmiye içerisindeki bozulmayı gözler önüne sermiş, devletin farklı yerlerinde görevlerini kötüye kullanan görevliler peyda olmuştur.¹⁸ Bunların yanında medreselerde öğrencilere eğitim sağlayan müderrislerin yaşadığı bozulma ve yozlaşma, suhteleri de derinden etkilemiş, yobaz olarak adlandırılan ve eğitim-öğretim süreciyle alakası olmayan, zorbalık yapan öğrencilerin sayıları günden güne artmıştır.¹⁹ Örneğin, 1794 yılında Bursa mütesellimi Seyit El-hâc Abdülkadir'in Sultan III. Selim'e göndermiş olduğu bir belgede Yıldırım Bayezid Medresesinden Iznikmidli (İzmitli) Külahlı Ali ve Aydınlı Kara Mustafa ile Sultan Murad Medresesinden Aydınlı Osman adlı yobaz güruhun öğrenci kılığında dolaşarak erkek çocukları ve fahişeler ile çeşitli ahlaksızlıklar yaşadıkları ve çevrelerine kötülük yapmayı bir alışkanlık haline geldikleri anlatılmıştır.²⁰ Bahsi geçen yobaz taifesinin İstanbul'a gönderileceğini beyan Seyit El-hâc Abdülkadir, onların hak ettikleri cezaya çarptırılmalarını istemiştir. Buradan da görülebileceği üzere Tatarcık Abdullah Efendi'nin sözünü etmiş olduğu bozgunluk ve bozulma yalnızca devlet görevlilerini kapsamamış; aynı zamanda, onlardan eğitim alan öğrencilerin de bozulmalarına aracılık etmiştir. Dolayısıyla Sultan III. Selim, ivedilikle ulemanın ve ilmiye teşkilatındaki bozulmanın önüne geçebilmek için çeşitli ıslahatları hayata geçirmeye çalışmış, Tatarcık Abdullah

¹⁷ İlhami Yurdakul, *İktidarın Ruhı: Osmanlı'dan Cumhuriyete Kişizade İmtiyazları (Beşik Uleması, Siyaseten Katl, Müsadere)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 109-112. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, (Ankara: Atay Yayınları, 2018), 178-179.

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Evrakı (TS. MA. e), 309/82. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet, Adalet (C. ADL), 28/1696, BOA.C. ADL. 30/1781.

¹⁹ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadim Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015); Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyâzî ve Tabîî İlimler*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2019), 57.

²⁰ Yahya Akyüz, "III. Selim Döneminde Bursa Medreselerinde Disiplin Islahatına İlişkin Bir Belge", *Bellekten*, 43/172 (1979), 762-763.

Efendi'nin layihâsından faydalanmaya özen göstermiştir.²¹ İlmîye teşkilâtının yapısını iyileştirmeyi hedefleyen ıslahatların yanında ulemanın ve ilmîye mensuplarının tevessül etmiş oldukları ahlaksızlıklar ve bozukluklar *nefy* üzerinden giderilmeye ve ıslah edilmeye çalışılmıştır. İşbu çalışma da Sultan III. Selim döneminde ahlaksızlıklara ve bozukluklara tevessül etmiş ulema ve ilmîye mensuplarının karışmış oldukları suçları çeşitli örnekler üzerinden işlemeyi esas almış ve onların hangi noktalarda daha fazla yozlaştıklarını görmeyi amaçlamıştır.. Bu sayede, dönemin devlet adamlarının ve devletin hangi suçları bozulmaya yordduğu görülmüş, onların hangi suçlar üzerinden tedip ve ıslah edilmiş olduğu belirlenmiştir.

A. İlmîye Sınıfındaki Bozuklukların Emareleri

XVI. yüzyılda Şam kadılığı görevini yürütürken Osmanlı Devleti'nde yöneticilik yapan kişilere yardımcı olabilmek ve onlara sahip olmaları gereken ideal adalet anlayışını anlatabilmek adına Ahlâk-ı Alâî²² adlı eseri kaleme alan Kınalızade Ali Efendi, eserinin sonunda 8 maddeden teşekkül eden ve birçokları tarafından "Dâire-i Adliye" olarak tanımlanan devlet anlayışını şu şekilde tasvir etmiştir:

"Adldir mûcib-i salâh-ı cihan
Cihan bir bağıdır dîvarı devlet
Devletin nâzımı şeriattır
Şeriata olamaz hiç hâris illâ mülk
Mülk zapt eyleyemez illâ leşker
Leşkeri cem edemez illâ mal
Malı cem eyleyen râiyettir
Râiyeti kul eder pâdişah-ı âleme adl..."²³

Buradan da görülebileceği üzere Kınalızade Ali Efendi'nin ortaya koymuş olduğu bu devlet anlayışının temelinde adalet yer almıştır. Adalet; 8 adımdan ileri gelmiş olan bu ideal devlet anlayışının hem başlangıç hem nihai unsuru olarak belirlenmiştir. Daha da önemlisi, hem toplumların hem devletlerin hem dünyanın düzeninin korunması adaletin gözetilmesine bağlı olmuş, tebaanın hükümdara sadakati ve bağlılığı sadece yönetici zümrenin adil bir anlayışa sahip olmasıyla tecessüm etmiştir. Bu nedenle, Osmanlı

²¹ Özkul, "Osmanlı İlmîye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihâsının Analizi", 241.

²² Ali Rıza Saklı, "Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alai (Devlet ve Aile Ahlakı) Adlı Eserinin İncelenmesi", *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 1/2, (2018), 147-152.

²³ Fahri Unan, "Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet", *Halil İnalçık Adalet* Kitabı, ed. Bülent Arı-Selim Aslantaş, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015), 121;

devlet anlayışında ideal bir hükümdarın devleti salimen yönetebilmesi ve ilahi rızayı kazanabilmesi için adaleti merkeze alması gerekmiş ve “Dâire-i Adliye”²⁴ bu anlayışın bir sonucu olarak ön plana çıkmıştır.²⁵ Şüphesiz hükümdarın adil olabilmesi ve adaleti merkeze alabilmesi tek başına gerçekleştirebileceği bir husus olamamış; başta ulema olmak üzere ilmiye zümresi onun bu anlayışını payitahttan imparatorluğun en uzak noktalarına kadar yayabilmesine yardım etmişlerdir. Var olan bu anlayış imparatorluğun kuruluş safhalarından XVI. yüzyılın sonlarına kadar önemli ölçüde devam etmiş fakat yüzyıl sonlarına doğru devletin yaşadığı sorunlar imparatorluğun adalet mekanizmasını etkilemiştir.²⁶ Doğal olarak imparatorluğun her bir noktasında adaleti sağlamakla görevlendirilen devlet görevlileri ön plana çıkmış ve onlar; kimileri tarafından çözüme, kimileri tarafından buhran, kimileri tarafından değişim/dönüşüm olarak adlandırılan bu sürecin ana unsurları olarak görülmüşlerdir.²⁷ Diğer bir deyişle, başta askeri, toplumsal ve ekonomik sorunlar olmak üzere bir dizi sıkıntıyla boğuşmak durumunda kalan imparatorluğun kötüye gidişinin nedenleri arasında ilmiyenin bozulması da etkili olmuş, adaletin tesisinde yaşanan sorunlar bu bozulmanın bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Devletin yaşadığı sorunların gittikçe artması neticesinde dönemin münevverleri mevcut durumu tahlil etmeye çalışmış, patlak veren sıkıntıların altında yatan nedenlere ağırlık vermiştir. Bu yaklaşımın sonucu olarak Osmanlı Devleti’nde mevcut sorunları ve onların nedenleri ile çözümleri üzerine inşa edilen risale literatürü ortaya çıkmış, aralarında Koçi Bey, Katip Çelebi ve Hezarfen Hüseyin Efendi gibi isimlerin bulunduğu çeşitli isimler kaleme almış oldukları eserlerle düşüncelerini ortaya

²⁴ Kınalızade Ali; kitabında sekiz öğeli “*Dâire-i Adliye*”yi şu şekilde tanımlamıştır: “1- Adldür mücib-i salâh-ı cihân, 2- Cihân bir bâğdur dîvârı devlet, 3- Devletün Nâzımı Şerî’atdür, 4- Şerî’ata olamaz hiç hâris, illâ mülk, 5- Mülk zabt eylemez, illâ leşker, 6- Leşkeri cem’idemez, illâ mâl, 7- Mâlî cem’eyleyen ra’iyettdür, 8- Ra’iyyeti kul ider pâdişâh-ı âleme adl”. Tüm maddelerde görülebileceği üzere devletin kurtuluşu, adaletin belli bir nizam içerisindeki unsurların belli bir ahenk içerisinde birbirini desteklenmesine bağlı kılınmıştır. Nitekim ilgili düşüncenin başlangıç unsurunun adalet olması ve aynı şekilde adalet ile sona ermesi var olan bu mekanizmanın adalet odaklı bir yapıdan mülhem olduğunu ortaya koymuştur. İlgili eser için bakınız: Kınalızâde Ali, *Ahlâk-ı Alâi*, Sadeleştiren: Murat Demirkol, (İstanbul: Fecr Yayınları, 2017); Unan, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, 121; Ejder Okumuş, “Osmanlılar’da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi”, *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 3/5 (2005), 46.

²⁵ Unan, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, 121.

²⁶ Şuheda Günçe, *III. Selim Dönemi Ulemâ-Siyaset İlişkisi*, (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019), 85-86.

²⁷ Kayhan Atik, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişki Tespit ve Teklifler”, *Bilig*, 14 (2000), 32.

koymuşlardır.²⁸ Her bir münevver, kendi tecrübesini ve devrini baz alarak birbirlerinden farklı bağlamda eserler yazmış olsa da neredeyse hepsi ilmiye teşkilatının bozulması hususunda mutabık kalmışlardır. Teşkilatın *kanun-ı kadimden* uzaklaşması, teşkilata girebilme noktasında bazı kişilere kolaylık sağlanması, ilmiye mensuplarının kendi çıkarlarına göre hareket etmesi, ulemanın padişaha karşı dalkavukluk yapması, teşkilatın içerisinde iltimasın ve rüşvetin artması, cahil ve ehliyetsiz kişilerin önemli makam ve mevkilere gelmesi ve başta kadılar olmak üzere ilmiye mensuplarının halka zulmetmesi gibi durumlar ilmiye teşkilatının bozulmasına dair ortaya konan temel göstergeler olmuştur. Koçi Bey de benzer durumların altını çizerek eserinin “Geçmişteki bilginler ne ahlâkta olup-hâlâ mevcut olan asrın bilginlerinin ne halde olduğu ve aralarında yürürlükte olan kanunun ne idüğü beyan olunur”²⁹ adlı kısmında ilmiye teşkilatının bozulmasına dair şunları ifade etmiştir:

“Bugün ilim yolu dahi fevkalâde bozulmuştur. Aralarında yürürlükte olan eski kanun işlemez olmuştur. İlim yolu, gayet temiz ve derli toplu idi. O yüzden içlerinde câhil ve yabancı olmayıp, her biri yolu ile geldiğinden kadı ve müderrislerden hepsi, bilgisi ve dini mükemmel, ırz ve vakar sâhibi adamlar olup, müderris olduğu takdirde mübârek ilme, mansıb sâhibi olduğu takdirde din ve devlete doğrulukla hizmet edüp, halka gayet faydalı olurdu. Nihâyet, 1003 (M. 1594) târihinden beri düzen bozulup, evvelce şeyhülislâm olan Sunullah Efendi, birkaç defa yersiz olarak azlolundu, kazaskerler dahi sık sık azlolunmakla yerine gelenler azil korkusuna düşüp, devlet bindiklerine karşı dalkavukluk yapmağa mecbur kaldılar. Pâdişâh huzurunda hak sözü söylemez oldular. Herkesin hatırım hoş etmeye ehemmiyet verir oldular. Ama dininde sağlam olan olgun Müslüman, azilden dahi korkmayıp, hak sözü söyler. Sunullah Efendi, - Allah Rahmet eylesin - birkaç defa azlolunmuş iken, yine doğruyu söyleyip, din ve devlet işinde asla göz yummadılar. Çünkü o makam şeyhülislâmlık makamıdır, göz yumma yeri değildir, riâyet yeri değildir...”³⁰

Koçi Bey'e göre ilmiye teşkilatının başında olan şeyhülislamın Sunullah Efendi döneminden beri din ve devlet işlerine göz yummaları

²⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Hazırlayan: Sevim İlgürel, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1998). Bu ve benzer görüşler için bakınız: Atik, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlimiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişki Tespit ve Teklifler”, 31-54.

²⁹ Zahuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 24-31.

³⁰ Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, 26-27.

teşkilatın bozulmasına doğrudan etki etmiş, rüşvet, adam kayırma ve iltimas inanılmaz şekilde artmış ve bu durumun neticesinde ehliyetsiz ve cahil kişiler de ilmiye girebilme şansı yakalamışlardır. Cahil ve ehliyetsiz kişiler girmesi de din adamları arasında iyiyi kötüden ayıramayan, ilmiye teşkilatının yeterliliklerine haiz olmayan ve halka zulmeden kişilerin peyda olmasına zemin hazırlamıştır:

“Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sâhibi olmayanlara hadden aşın mevkiiler verilip, eski kanun bozuldu. Kazaskerler dahi az zamanda yersiz olarak azil olunmakla, işlerinde tama’ sahibi ve haris olanlar, bulunduğu mevkii fırsat ve fırsatı nimet bilip, memuriyetlerin çoğunu rüşvet ile ehliyetsizlere verir oldular. Mülâzımlıklar dahi yolu ile verilmeyip, satılmağa başlayalı voyvoda ve subaşı kâtipleri ve avam tabakasından birçokları beş – on bin akçe ile mülâzim oldu, sonra az zamanda müderris ve kadı olup, ilim sahâsı câhillerle doldu, iyi ve kötü belirsiz oldu. Çoğunlukla zulüm ve adâletsizlik yapıp, bilginler adını kötüye çıkaran o gibi câhiller ve yabancılarıdır. Yoksa ilim yoluna hizmet etmiş ve yolu ile yükselegelmiş bilginler hâşâ hak yolundan sapalar. Nihâyet iyilere, iyilikleri karşılığında riâyetler, kötülere kötülükleri için ihânet olmamakla bilgin ve câhil ayırd edilmeyip, bilginlerin kadri bilinmemekle yüce bilginlerin halk gözünde itibârı kalmadı. Yücelikleri ve saygıları gitti. Geçmişteki bilginler din ve diyânet sâhipleri olup, doğruluktan zerre kadar sapmayıp, cenâb-ı Hakk’ın gazabını ve ululuğunu düşünüp, Allah’dan korktukları için bütün halk da onlardan korkarlardı. Bir iş için, (Hakk’ın emri budur) deseler herkes (Duyduk ve itâat ettik) der idi. Kimsenin karşı koymağa cesâreti yoktu...”³¹

Koçi Bey’in yanında Katip Çelebi ve Hezarfen Hüseyin Efendi de benzer yaklaşımlar ortaya koyarak ilmiye teşkilatıyla alakalı çeşitli aksaklıklardan ve bozulmalardan dem vurmuşlardır. İlmiye teşkilatının önemli bir kısmını oluşturan ulemanın insan bedenini teşekkül eden en önemli unsur olan kana benzetmiş olan Katip Çelebi, onların arasında işin ehline verilmemesi gibi bir durumun ortaya çıktığının altını çizmiş ve onların da neden olduğu rüşvetin devlet işlerinin dayanağı haline geldiğini ifade etmiştir.³² Belirli makamlar için büyük paralar vererek onları ele geçirenlerin vermiş oldukları rüşvetlerden ötürü halka zulmederek onu telafi etmeyi tercih ettiklerini de söyleyen Katip Çelebi, medreselerde ayyuka çıkan cehaletin pozitif bilimler

³¹ Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, 27-28.

³² Atik, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişki Tespit ve Teklifler”, 43.

ile din arasına mesafe koyarak taassubu doğurmuş, ilmiye *kanun-ı kadimden* uzaklaşmıştır.³³ Bilhassa, felsefenin ortadan kalkması ilmiye teşkilatının temel unsuru olan medreselerin bozulmasına sebebiyet vermiş, hendese ve riyaziye gibi alanlardan bihaber kalan ulema işini eskisi gibi layıkıyla yerine getirememiştir.³⁴ Katip Çelebi, bu durumu bir örnek üzerinden şu şekilde anlatmıştır:

“Hendese (geometri) bilen müftü ile bilmeyen müftünün fetvası. Bir kişi boyu, eni ve derinliği 4 arşın (zira) olan bir kuyuyu kazması için 8 akçe karşılığında bir işçi tutmuştu. İşçi boyu, eni ve derinliği iki zira olan bir kuyu kazıp karşılığında 4 akçe talep etti. Müftüden fetva istediler. Hendese bilmeyen müftü “dört akçe hakkıdır” dedi. Hendese bilen müftü ise “hakkı bir akçedir” diye fetva verdi. Doğrusu da budur. Hendese bilen kadı ile bilmeyen kadının hükmü. Bir kişi, boyu ve eni 100 arşın (zira) bir tarlayı birine satıp, teslim ederken bu tarlaya karşı boyu ve eni ellışer arşın iki tarla verdi. Aralarında anlaşmazlık vaki oldu. Hendese bilmeyen bir kadıya vardılar “hakkı budur” dedi. Sonra hendese bilen bir kadı bulup davayı anlattılar. “Bu, hakkının yarısıdır” dedi. O kişinin hakkı da budur. Bunların aslını bilmeyi murat eden matematik (riyaziyat) görmeye heves eyleye...”³⁵

Bir dönem Sultan IV. Mehmed'in tarih hocalığını da yapmış olan Hezarfen Hüseyin Efendi de kendilerinden önce yazılan eserlerle benzer bir düşünce ortaya koyarak ulemanın ve ilmiye teşkilatının ciddi manada bozulduğunu ve eski geleneklerini kaybetmiş olduğunu belirtmiştir. Hezarfen Hüseyin Efendi; zaman içerisinde devletin güçlenmesi ve muktedir olmasıyla ulemanın şan ve şöhrete düşerek dünyevi kaygılarının arttığını ve onların lükse yöneldiğini söylemiştir.³⁶ Aynı şekilde, müderrislerin ve suhtelerin de durumlarının oldukça vahim olduğunu ifade eden Hezarfen Hüseyin Efendi, ilmin itibarını kaybettiğini ve medreselerin ilimden uzaklaştığını da beyan etmiştir.³⁷ Bu nedenle, Hezarfen Hüseyin Efendi de diğer Osmanlı münevverleri gibi ilmiye teşkilatının bozulmasına dair kayda

³³ Atik, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlimiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişki Tespit ve Teklifler”, 44.

³⁴ Atik, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlimiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişki Tespit ve Teklifler”, 44

³⁵ Murat Şimşek, “Kâtip Çelebi’de Fıkıhın İlimler Tasnifindeki Yeri ve Matematik ve Astronomi Bilmeyen Fakihin Eleştirisi”, *Nizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 8/13 (2019), 26.

³⁶ Atik, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlimiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişki Tespit ve Teklifler”, 46-47.

³⁷ Atik, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlimiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişki Tespit ve Teklifler”, 46-47.

değer bilgiler ortaya koymuştur.³⁸

Yukarıda da bahsedildiği üzere XVII. yüzyılda devletin kötüye gidişiyle alakalı eserler yazarak bu süreci durdurmak, yavaşlatmak veya tersine döndürmek isteyen Osmanlı münevverlerinin bu tavrı bir sonraki yüzyılda da devam etmiş, çeşitli isimler farklı eserler kaleme alarak fikirlerini beyan etmişlerdir. Bu isimlerin başında gelen Canikli Ali Paşa, müellifi olduğu *Tedbîr-i Cedîd-i Nâdir* isimli eseriyle devletin kötüye gitme sürecine dair fikirlerini paylaşmış olup ilmiye teşkilatının bozulması işbu eserin ana konularından birini oluşturmuştur. Canikli Ali Paşa; ulemanın artık kanuna riayet etmediğini ve helal ile haram arasında neredeyse bir fark kalmadığından onların herhangi bir nüfuzlarının bulunmadığını beyan etmiştir. Özellikle, bilgisiz ve ümmi kişilerin önemli makamlara geldiğini savunan Canikli Ali Paşa, padişahın bir an evvel sürece dahil olması gerektiğini söylemiş, “Bu makûle sû-i edeb, şevketlü padişahımızı zemm değül, nâsın halini bildürmek için tahrir olunmuşdur; evvela, ulemâ efendiler tariki üzre hareket itmez oldılar, câ’iz deyu hile-i şer’ tatbik itdiler” diyerek var olan durumu anlatmıştır.³⁹ Canikli Ali Paşa’nın kanuna uygun hareket etmediğini beyan etmiş olduğu ulemaya benzer bir eleştiri de Defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından yapılmıştır. Defterdar Sarı Mehmet Paşa; kadıların arasında rüşvetin yaygınlaştığını ve mahsul adını alarak bir hastalığa dönüştüğünü söylemiştir.⁴⁰ Hatta kötü adetlerin ve zulmün başlangıç noktası olarak gösterdiği rüşvetten dünyada daha yıkıcı hiçbir kötülük var olmamıştır.⁴¹ Rüşvet vererek işbaşı yapmış olanlar fakir halka eziyet ve zulmederek onları perişan eylemeye, bilgisizlikleri ile yükselmeye ve ilahi yasaya karşı gelmeye başlamışlardır.⁴² *Mahsul* adı verilen rüşvet hastalığına düşen kadılar da Allah’ın hükümlerini göz önüne almayarak tümüyle rüşveti fazla vereni haklı çıkarmaya yönelmiş ve alacaklıyı borçlu, müflisi de karun göstermeyi başarmışlardır:

“Zamanımızda kadılardan nicesi rüşvetin adım "Mahsûl" koyup Allahın emirlerini yerine getirmeyüp Allah korusun hangi taraf rüşveti ziyâde gösterirse ona hüküm eder, isterse alacaklıyı borçlu ve müflisi karun

³⁸ Robert Anhegger, “Hazarfen Hüseyin Efendi’nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları”, *Türkiyat Mecmuası*, 10 (1953), 365-393.

³⁹ Kayhan Atik, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler”, *Türkler*, 11, (Ankara, 2002), 74

⁴⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesayıl’ul-Vüzera V’el-Ümerâ*, Derleyen: Hüseyin Ragıp Uğurlan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969), 46; Abdülkadir Özcan, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9 (1994), 42-48.

⁴¹ Sarı Mehmed Paşa, *Nesayıl’ul-Vüzera V’el-Ümerâ*, 42-44.

⁴² Sarı Mehmed Paşa, *Nesayıl’ul-Vüzera V’el-Ümerâ*, 42-45.

çıkartır..."⁴³

Genel itibariyle XVIII. yüzyılda da Osmanlı münevverleri ulemanın ve ilmiye teşkilatının bozulmasıyla alakalı düşüncelerini ortaya koymuşlardır.⁴⁴ Nitekim kendilerinden önceki hükümdarların aksine Sultan III. Selim, çeşitli isimleri görevlendirerek onlardan var olan bu durumla alakalı daha detaylı bilgiler istemişlerdir. Sultanın isteği üzerine kaleme alınan eserler de mufassal bir layiha literatürü oluşturmuş, Veli Efendizade Emin Efendi, Salihzade Efendi, Aşir Efendi, Hayrullah Efendi ve Tatarcık Abdullah Efendi gibi isimler ulema ve ilmiye teşkilatıyla alakalı raporlar kaleme almışlardır. Yukarıda da söylendiği üzere Tatarcık Abdullah Efendi'nin yazmış olduğu layiha Sultan III. Selim döneminin ulema ve ilmiye teşkilatıyla ilgili en kapsamlı layiha olmuş, onların ahvalleri üzerinde durmuş ve ıslahat fikrini savunmuştur. Dolayısıyla, Tatarcık Abdullah Efendi'nin ıslah edilmesi gerektiğini savunduğu ulema ve ilmiye mensupları için nefy önemli bir araç olmuş; esasen, yanlış yola düşenleri sürgüne tabi tutarak yeniden kazanmayı ve onları terbiye etmeyi hedefleyen bu cezalandırma enstrümanı ıslahat düşüncesinin kapsamını derinleştirmiştir. İşbu çalışmada da Sultan III. Selim dönemi öncesinde ve esnasında nefy edilen ulema ve ilmiye mensuplarını ele alarak onların hangi suçlardan ötürü cezalandırılarak ıslah ve tedip edilmeye çalışıldığını gözler önüne sermeyi amaçlamıştır.

B. İlimden Sürgüne: Nefy Edilen Ulemaya Dair Mülâhazat

Her ne kadar XVII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı devlet anlayışının ve bileşenlerinin yaşadığı sıkıntıları esas alarak hazırlanmaya başlanan literatür içerisinde ilmiye ve ulema mensuplarının durumları hakkında kayda değer bilgiler sağlamıştır. Dolayısıyla ilmiye ve ulema mensuplarının mevcut durumları ve onların yaşadığı inanılan değişimler, bozulmalar ve çözümler, XVIII. yüzyılın sonlarına dek birçok Osmanlı münevverinin dikkatinden kaçmamıştır. İlimiye ve ulema mensupları arasında öteden beri var olduğuna inanılan kuralların ve kaidelerin değişmeye başlaması, ehliyet sahibi olmayan kişilerin sayılarının artması ve bunun sonucunda nitelikli kişilerin geri planda kalması, var olan bu gündemin temel bileşenlerini oluşturmuştur. Liyakatin ve niteliğin düşmesi sonucunda da ilmiye ve ulema mensupları reaya zulmetmiş, onların haklarını çiğnemiş ve adaletin bozulmasında doğrudan bir etkiye sahip olmuşlardır.

⁴³ Sarı Mehmed Paşa, *Nesayıl'ul-Vüzera V'el-Ümerâ*, 46.

⁴⁴ Tacettin Demirel, "18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Ait Mülâzemet Rûznâmçe Kayıtlarına Göre Osmanlı İlimiye Mesleğinde Dâhil Olan Mülâzımların Sosyal Tabanı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31/34, (2021), 109-112.

Keza ilmiye ve ulema mensuplarının karışmış olduğu bu ve benzeri durumlar, kendilerine verilen *nefy* cezalarının yer aldığı *kalebend* defterlerinde de yer bulmuş; onların karışmış oldukları olaylar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Örneğin; Eylül 1782 tarihinde Alaiye'ye bağlı İbradi Kazasında kadılık görevini yürütmekte olan Seyyid Ahmed Efendi, kadılık yaptığı tebaadan bir grup insan tarafından şikâyet edilmiş ve hakkındaki bu şikâyet payitahta iletilmiştir. Aralarında toplumun ileri gelenlerinin de bulunduğu yaklaşık 60 kişilik bir grup, Kadı Seyyid Ahmed Efendi'nin tebaaya zulmetmekten başka bir hizmetinin olmadığını beyan etmiş ve onun ivedilikle cezalandırılmasını istemişlerdir. Keza İbradi Kazasında yaşayan ve Kadı Seyyid Ahmed Efendi ile daha önce yaşamış olduğu bir olaydan ötürü davalık olan Seyyid Mustafa, kendisinin tehdit edildiğini ve almış olduğu bu tehditler neticesinde ailesinin yanına ve evine dönemediğini dile getirmiştir. Aralarında sulh sağlanmış olmasına rağmen Kadı Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Mustafa'yı yüzünü ve kulağını kesmekle tehdit etmiş ve korkusundan ötürü Seyyid Mustafa, yaşadığı İbradi Kazasına geri dönememiştir. Aynı şekilde, Kadı Seyyid Ahmed Efendi; Vanora adlı köyde ikamet eden Mehmed Beşe adlı bir şahsın da evini basarak onu tehdit etmiş, çocuklarını ve eşini alıkoyarak onları başkasına vereceğini söyleyerek mezkûr kişiye gözdağı vermiştir. Kadı Seyyid Ahmed Efendi, kendi mıntukasında yaşayan insanları yalnızca tehdit etmekle ve korkutmakla kalmamış; birçok kişiye de fiziksel zararlar vermekten geri kalmamıştır. Kadı Seyyid Ahmed Efendi, İbradi Kazasında ikamet eden Seyyid Mustafa ile kölesi Evan'ı sürekli tehdit etmiş ve ardından da her ikisini de yaralayarak Seyyid Mustafa'nın iki parmağını kullanılmaz hale getirmiştir. Seyyid Mustafa'yı yaralayarak parmaklarını işlevsiz kılmasına karşın Kadı, hiçbir şekilde ona baskı kurmaktan vazgeçmemiştir. Seyyid Mustafa ile benzer bir akıbeti paylaşan Seyyid Mehemed de Kadı Seyyid Ahmed Efendi tarafından sürekli baskıya maruz kalmış ve onun emrindeki Sekban Nebi adlı şahıstan yediği dayaktan sonra sol elini kullanamamaya başlamıştır. Hatta taraflar arasında yaşanan sorunların devam etmesi neticesinde Kadı Seyyid Ahmed'in adamı Sekban Nebi, Seyyid Mehemed'in amcasını öldürmüştür. Kadı Seyyid Ahmed'in başka bir kölesi de İbradi Kazasına bağlı bir köyde yaşayan ve çiftçilik uğraşan bir köylü olan Seyyid Ali Çelebi'nin evini basmış ve zor kullanarak onun elindeki 250 kiloluk buğdayını almıştır. Bunların yanında kazada yalnız yaşayan kadınları da kendisine hedef olarak belirlemiş Seyyid Ahmed Efendi, Ayşe adlı bir kadının arazini zapt ederek elindeki tüm ürünleri zimmetine geçirmiş ve ardından da kölesi Davut aracılığıyla Mümine adlı bir kadının evini basarak yeni kaldırmış olduğu buğdayı cebren ele geçirmiştir. İbradi

Kazası Kadısı Seyyid Ahmed Efendi'nin girişmiş olduğu bu olaylar neticesinde bölge ahalisi, kadıyı payitahta şikâyet etmiş ve her türlü yolsuzluğu ve zorbalığı kendisine iş bellediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine payitahtta da İbradi Kazası Kadısı Seyyid Ahmed Efendi'nin *ıslâh-ı nefsinde* [ye değin] Kıbrıs Cezâresi'ne nefy ü iclâ edilmesi gerektiğine karar vermiştir. İronik bir şekilde, Osmanlı Devleti tarafından bölgede adaleti tesis etmesi için muvazzaf kılınan bir devlet görevlisinin görevinden alınarak Kıbrıs'a sürülmesi sonucunda bölgede adalet yeniden tesis edilmiştir. Bölgede bir dizi suça karışarak kaza ahalisinin huzurunu ve dirliğini bozmuş olan Seyyid Ahmed Efendi de nefsinin ıslah edinceye dek Kıbrıs Kalesi'nde *cezirebend* olarak kalmakla cezalandırılmıştır. Kadı Seyyid Ahmed Efendi'nin nefy edilmesiyle sonuçlanan olaya benzer bir vaka da Balkanlarda yer alan Dubniçe'de gerçekleşmiş olup bölge kadısının görevden alınmasıyla neticelenmiştir. 2 Şubat 1783 tarihinde kayıtlara geçen Osmanlı Bulgaristan'ına bağlı küçük bir bölge olan Dubniçe'de ismi zikredilmeyen bir kadı, yerelde bazı kimseler ile işbirliği yaparak ahaliye zulmetmiş ve onlardan haksız şekilde 80 kese akçe tahsil etmiştir. Kadının yerelden işbirliğine gitmiş olduğu kişiler ile ahalden haksız şekilde para tahsil etmesi ve onları korkutması sonucunda Dubniçe halkından 70 kadar hane topraklarından ayrılarak başka yerlere yerleşmişlerdir. Yaşanan bu sorunlar üzerine bölgeden birkaç muteber kişi, payitahta gelerek kadıyı şikâyet etmiş ve kısa bir zaman içerisinde bölgede hiçbir hanenin kalmayacağını ve herkesin bölgeden ayrılmaya niyetli olduğunu ifade etmişlerdir. Hatta kadının yalnızca halkın malına göz koyma, tehdit etme ve korkutma gibi fenalıklar işlemediğini söyleyen bölge ahalisi, Dubniçe'de yaşayan zimmi Papas Niko'nun oğlu İstovinci'den 250 kuruş talep ettiğini ve bu talebi karşılamakta gönülsüz olan İstovinci'nin kardeşi ve kayınbiraderinin oğlunun boğazına halka geçirerek hapsedmiş olduğunu ifade etmişlerdir. Daha da önemlisi, kadının bu kararına karşı çıkan Papas Niko da idam edilerek öldürülmüştür. İşlemiş olduğu bu suçlardan dolayı payitahtta şikâyet edilen Dubniçe Kadısı, Şeyhül-islâm ve müftü'l-enâm olan Mevlânâ es-Seyyid İbrâhîm'in onayıyla Siroz'a gönderilmiştir. Dubniçe Kadısı, İbradi Kadısı Seyyid Ahmed Efendi'den farklı olarak *nefy ü iclâ*⁴⁵ cezası almamış; bunun yerine *ıslâh-ı nefsinde*⁴⁶ üzerinden bir terbiye etme metodu izlenmiştir.⁴⁷

Aralık 1790'da yine günümüz Bulgaristan'ında vuku bulan bir diğer

⁴⁵ Uzaklaştırma, sürme

⁴⁶ Fena ve kötü alışkanlıkları bırakıp kulluğa yakışan tâat ve ibadetleri yapmak.

⁴⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafî Kalabend Defterleri (A. DVNSKLB.d), nr. 21, s. 39/3.

olay da ulema ile Sultan III. Selim arasındaki gerilimli ilişkileri göstermesi açısından dikkat çekicidir. Zağra-i Atik olarak adlandırılan bölgede görevli Kadı Emin Efendi, bir süreden beri halka zulmeden ve onların mallarını zimmetine geçiren biridir. Kadı Emin Efendi, zaman içerisinde bölge halkı üzerindeki gücünü artırmış ve kendisine tabi iki kişiyi sahte başbuğ olarak göstererek Zağra-i Atik'ten tüm askerleri çıkarmak istemiştir. Hatta Kadı Emin Efendi; bölgeden çıkmaya başlayan askerlerin terhis edildiğini gösteren birer ruhsat vermiştir. Bölgeden ayrılmak istemeyen askerler arasında da nifak çıkararak yaklaşık 300 asker arasındaki düzeni ve dirliği ortadan kaldıran Kadı Emin Efendi, askerler arasındaki ilişkilere büyük zararlar vermiştir. Yaşanan bu olayların büyümesinden endişe eden payitaht; Hassa Hasekilerinden olan ve Rumeli'de asker tedariki için görevli Bediştâde Mehmed Haseki ve emrindeki Hüseyin Haseki'yi bölgeye göndermiş ve onlardan bir tahrirat istemiştir. Bediştâde Mehmed Haseki ve emrindeki Hüseyin Haseki tarafından yazılan tahriratın ardından askerler arasında yaşanan sorunların civar bölgelere yayılabileceği endişesi neticesinde Şeyhü'l-islâm ve Müftü'l-enâm olan Mevlânâ Hamîdîzâde Mustafa'nın da onayıyla Kadı Emin Efendi'yi *nefy ü iclâ* etmiş ve İnöz'e göndermiştir. Zağra-i Atik'te görev yapan kadının görevden alınmasıyla bölge sükunete kavuşmuş ve olası bir isyanın önüne geçilmiştir.⁴⁸ Daha da önemlisi, işbu olay; Sultan III. Selim'in ulemaya ve ilmiye teşkilatına yönelik bakış açısını pekiştiren bir emsal olmuş ve hükümdarın gerçekleştirmek istediği islahata destek veren bir örnek ortaya koymuştur.

Kadı Emin Efendi örneğinde yaşanan benzer bir durum da Çerkes Kazasında yaşanmış olup bölge naibi asker arasında düzeni bozmaya çalışmıştır. Yalnızca asker arasında düzeni bozmakla kalmayan Çerkes Kazası naibi, dışarıdan temin etmiş olduğu 100 kadar asker ile ihtilale kalkışmıştır. Çeşitli nedenlerden ötürü başarısız olan Çerkes Kazası naibi, girişmiş olduğu bu olaylar neticesinde Sinop'a nefyedilmiş ve terbiye edilene kadar orada kalması emredilmiştir. Bölgede devletin otoritesini yok sayarak kendi otoritesini tesis etmeye çalışan ulemadan kimesneler, bazı durumlarda da eşkıyalar ve zorbalık yapanlar ile iş birliğine gitmiş, halkın dirlik ve düzenini ortadan kaldırmıştır. Nitekim 1790 yılında Eskişehir'de yaşanan bir olay bu durumun göstergesi olmuş, bölgede müderrislik yapan Seyyid Hüseyin, uzun bir süreden beri zalim ve eşkıya kişiler ile yek-dil ve yek-cihet olmuştur. Zalim ve eşkıya kişiler ile iş birliğinde olan Seyyid Hüseyin de halka her türlü işkenceyi ve eziyeti yapmış ve bunun neticesinde, Eskişehir'de

⁴⁸ BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 24, s. 190/3.

ikamet eden muteber ve alim kişiler payitahta giderek mezkûr kişiyi şikâyet etmişlerdir. Payitahta yapılan şikâyetin ardından Seyyid Hüseyin'in Amasya'ya nefy edilmesine karar verilmiş ama Seyyid Hüseyin, Eskişehir'den ayrılarak önce Sakarya'ya ardından da İstanbul'a kaçmıştır. İronik bir şekilde hiçbir şekilde yakalanamayan Seyyid Hüseyin, birkaç yıl sonra Şeyhülislam'ın kararıyla affedilmiştir. Aynı dönemde, Erzurum'da yaşayan ve zümre-i ulemadan olan İsmail Efendi, eşkıyalarla iş birliğine giderek onlara sürekli yardım ve yataklık etmeye başlamıştır. Günden güne eşkıyalarla daha fazla hemhal olan İsmail Efendi, *etvâr-ı nâ-şâyeste* adı verilen davranışlarda bulunmaya başlamıştır. Sürekli olarak alkollü gezdiği söylenen İsmail Efendi, göstermiş olduğu davranışlar nedeniyle şikâyet edilmiştir. Payitaht da İsmail Efendi'yi suçlu bularak kendisini terbiye ve ıslah edebilmek için Kars'a nefy etmiştir. Nefy edilmiş olduğu Kars'ta da bu davranışlarına devam eden İsmail Efendi'nin ismi *zümre-i ulemadan sürülmüş ve müebbeden nefy cezası* olarak Samsun'a gönderilmiştir.⁴⁹ Bunların yanında aynı dönemde Allah'ın yasak koyduklarını çiğneyerek halka zulmeden Tokat Emir Hisar ve Gülbahar Vakıflarının medreselerinde görevli Müderris Seyyid Mustafa ile kadılık yapmış olduğu Şam'da ahalinin var olan iâşesini eşkıyalara veren Mehmed Sadık Efendi örnekleri de ulemanın görev yaptığı yerlerde devlet otoritesini hiçe sayarak eşkıyalarla işbirliği yapmasına dair kayda değer diğer örneklerdir.⁵⁰ Açık bir şekilde ulema, imparatorluğun farklı noktalarında kendi otoritesini tesis edebilmek için gayri hukuki yollara tevessül ederek hem görev yaptığı yerde halkın dirliğini ve düzenini bozmuş hem devlet otoritesine ve sultanın gücüne meydan okumuş hem de ulemanın ıslah edilmesi gerektiğine dair görüşü pekiştirmiştir.

İlimiye ve ulema yer alan niteliksiz ve liyakatsiz kişiler, yalnızca askeri düzeni bozarak devlet otoritesini tehlikeye atmakla kalmamış; aynı zamanda, karışmış olduğu suçlarla ahlaki manada çözüme yaşadığını ve ilmi manada seviyesinin düştüğünü göstermiştir. Çoğunlukla kayıtlara *etvâr-ı nâ-şâyeste*, *nâ-hemvâre* ve *cahillik* olarak geçen davranışlardan mülhem olan bu hareketler içerisinde dinsizlik sohbetleri yapma, hile, yolsuzluk, şebb-i emrede livata, küfür, rüşvet, hakaret, mevad kullanma, fuhsiyât ve Kur'an-ı Kerim'i doğru şekilde okuyamama gibi haller yer almıştır.⁵¹ Dolayısıyla ulemadan kimselerin bu ve benzer suçlardan suçlu bulunmaları neticesinde merkezi otorite, onların ıslah ve terbiye edilmelerini kolaylaştırmak adına

⁴⁹ BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 24, s. 118/4.

⁵⁰ BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 21, s. 272/1.

⁵¹ BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 25, s. 29/105; BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 21, s. 151/3; BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 21, s. 81/3; BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 21, s. 207/2.

nefy cezalarını uygun görmüştür. 1776 yılında Sultan Mehmed Medresesinde görevli Molla Mehmed'in davası ve almış olduğu ceza, bu duruma kayda değer bir örnek teşkil etmiştir. Çoğunlukla kendi halinde olmadığı ifade edilen Molla Mehmed, etrafındaki *şabb-ı emred* evlatlarına saldırarak onların ırzlarına geçmeyi kendine bir adet haline getirmiştir. Hatta etrafında bulunan insanlara da zarar vermeye başlayan Molla Mehmed, medrese çorbacısının hizmetkarı olan Abdullah adlı kişiyi elinden bıçaklamıştır. Bu olaydan bir süre sonra da kendisiyle aynı medresede çalışan Osman Beşe adlı kişinin küçük yaştaki oğlunun ırzına geçmiştir. *Şabb-ı emred* çocuklara saldırmayı bir adet haline getiren Molla Mehmed, bu olaydan sonra payitahta şikâyet edilmiş ve nihayetinde, payitaht onun *tedib* edilebilmesi için Bolu'ya *nefy* edilmesini uygun görmüştür.⁵² Molla Mehmed'in olayına benzer bir olay da Temmuz 1787 yılında Keşan'da yaşanmış olup Keşan Kadısı Şeyh Mehmed, bölgeye bağlı bir köyde sıbyan muallimliği görevini yürüten İmam Salih adlı zatı payitahta şikâyet ederek hakkında bir karara varılmasını talep etmiştir. Keşan Kadısı Şeyh Mehmed, İmam Salih'in çalıştığı köyde ikamet eden Osman adlı bir köylünün 10 yaşındaki *şabb-ı emred* oğlu Memiş'e mektepte kimsenin olmadığı bir anda saldırmış ve *fili livata* da bulunmuştur. Köylülerinin birçoğunun yazdığı dilekçelerle kadiya şikâyet etmiş olduğu İmam Salih, firar etmiş ve Keşan Kadısı da kendisinin hakkında payitahta yazı yazmıştır. Payitaht da firari durumunda bulunan İmam Salih'in yakalanarak Dimetoka'ya *kalebend* edilmesine karar vermiş ve orada tedip edilmesine hükmetmiştir.⁵³

Yaşanan benzer olayların yanında din adamlarının ibadetlerin yerine getirilmesi hususunda da sıklıkla şikâyet edildiği ve bu durum sonucunda çeşitli sorunların yaşandığı görülmüştür. Örneğin, Mayıs 1777'de Kasımpaşa Mahallesinde bulunan Cami-i Kebir Cami'nde imamlık vazifesini yürüten Mehmed Efendi, çoğunlukla kendi halinde olmadığından ve sürekli olarak Kuran-ı Kerim tilavetinde kusur etmesinden ötürü cemaatle sık sık sorunlar yaşamaya başlamıştır. Nitekim benzer bir durumun yaşandığı bir günde İmam Mehmed Efendi, Kuran-ı Kerim tilaveti esnasında kendisini kusurlu bulan cemaate küfürle karşılık vermiş ve taraflar arasında şiddete varan olaylar çıkmıştır. Bu olayın yanında bölgenin ileri gelenleri de ifade vererek İmam Mehmed Efendi'nin mahalledeki boş evlere başka insanları götürmüş ve onlarla ilişkiye girmiştir. Dolayısıyla, bölge ahalisi; dine mugayir her türlü davranışı gösteren İmam Mehmed Efendi'yi kadiya şikâyet etmiş ve mezkûr

⁵² BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 18, s. 189/2.

⁵³ BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 21, s. 151/3.

zatin kendi mıntıklarından alınmasını istemişlerdir. Ahalinin bu itirazlarını dikkate alan payitaht da İmam Mehmed Efendi'yi Göynük'e *nefy* etmiş ve orada *tedib* ve *ıslah* edilmesine karar vermiştir.⁵⁴ Benzer bir olay da Bursa'nın Alaaddin Bey Camii'nde 1791 yılında yaşanmış olup mezkûr camide imamlık vazifesini ifa eden Hamza Efendi'yi merkeze almıştır. Ahalinin şikayetlerine göre İmam Hamza Efendi, muhtelif türde madde üretilip satmakla itham edilmiş, dinen hoş görülmeleyen davranışları işlemeye meyletmiştir. Hatta dönemin Şeyhülislamı Mehmed Mekki Efendi'nin mührünü taklit etmiş olan İmam Hamza Efendi, kendi bölgesindeki evleri zapt etmiş ve sahte mühürlü mektupları Bursa Kadısına yollayarak onu yanlış yönlendirmeye çalışmıştır. İşlemiş olduğu suçlar nedeniyle kadıya şikâyet edilen İmam Hamza, kayıplara karışmış olsa da payitaht, onun bulunması ve bulunduktan sonra Limni'ye *cezirebendlik* yapması için gönderilmesine ve nefsinin terbiye edilmesine karar vermiştir.⁵⁵ 1784 yılında İstanbul'un Yedikule bölgesinde bulunan Mirahur Mahallesinde yaşanan ve hem bölgenin ahalisi hem bölgenin ileri gelenleri tarafından kaleme alınan şikayetnamelere bağlı olarak görülen İmam İbrahim'in mahkeme kaydı da benzer bir durumdan ileri gelmiştir. Bölge ahalisinin ve ileri gelenlerinin arzuhalleri doğrultusunda Mirahur Mahallesinde ikamet eden İbrahim ve oğlu Halil, çoğunlukla kendi hallerinde olmayıp ölenlerin ardından yapmaları gereken dini vecibeleri para almadıkça yapmadıkları ifade edilmiş, evlenmek isteyenlerin de nikahlarını herhangi bir hediye sunulmadıkça kıymamışlardır. Genel itibariyle para ve hediye almadıkça yapmaları gereken hiçbir işi yapmayan İmam İbrahim ile oğlu Halil, bölgedeki gayrimüslim reayadan da *kilise akçesi* adıyla bir para toplamış ve bu sayede, onların ibadet etmelerine olanak tanımışlardır. Aynı şekilde, bölgede yaşayan Panayot adlı gayrimüslimden para isteyen ve bunu bir türlü alamayan İmam İbrahim ile oğlu Halil, mezkûr zata ev yapabilme izni vermemiş ve Panayot'un eşini darp ederek kadını yatalak hale getirmişlerdir. İşledikleri bu suçlar nedeniyle İmam İbrahim ile oğlu Halil, nefislerini terbiye edebilmek için Kıbrıs'a *nefy ü icla* edilerek *cezirebendlik* yapmak zorunda kalmışlardır. Yaklaşık 1 yıl boyunca Kıbrıs'ta nefislerini terbiye eden İmam İbrahim ve oğlu Halil, çeşitli nedenlerden ötürü serbest bırakılmışlardır.⁵⁶ 1776 yılında İstanbul'da müderrislik yapan Seyyid Abdurrahman, sabık Rumeli kazaskeri Damadzade Mehmed Murad hakkında mevad kullandığı

⁵⁴ BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 18, s. 270/3.

⁵⁵ BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 25, s. 43/177.

⁵⁶ BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 21, s. 266/2.

beyanında bulunmuştur.⁵⁷ Yapılan tahkikat sonucunda Damadzade Mehmed Murad'ın mevad kullanmadığı anlaşılmış ve Seyyid Abdurrahman'ın mezkûr zata iftira attığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Seyyid Abdurrahman, iftira suçundan ötürü Bursa'ya *nefy* edilmiş ve nefsi terbiye olana dek orada kalması emredilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Şüphesiz III. Selim döneminde ilmiye sınıfına ve ulemaya yönelik ivme kazanan ıslahat hareketlerinin sebeplerini anlayabilmek için yalnızca ilmiye sınıfının kronikleşmeye başlayan sorunlarına eğilmek ve onlar üzerinden bir okuma yapmak, ilmiye sınıfının bozulmasını açıklamak için yeterli değildir. Bu nedenle daha ziyade hem III. Selim'in hem III. Selim'den önce gelen hükümdarların döneminde ilmiye sınıfına mensup kişilerin girişmiş olduğu ahlaka, toplumsal kaidelere ve dine aykırı durumları göz önüne koymak, bu sınıfın nasıl ve ne şekilde bozulduğuna dair önemli bir veri sunmuştur. Nitekim Sultan III. Selim ve kendisinden hemen önce tahta çıkmış olan hükümdarların dönemlerinde ilmiye ve ulema mensuplarının karışmış oldukları ve kalebend defterlerinde kendilerine yer bulan bu olayların niteliği ve içeriği, mezkur grup içerisinde yaşanan değişimleri ve hatta çözülmeyi daha net bir şekilde göstermiştir. Dolayısıyla işbu çalışma içerisinde de istifade edilen bu olaylara dair örnekler de yaşanan bu değişimi ve çözülmeyi anlamak adına hazırlanmış ve bu örnekler üzerinden bir tarihsel okuma yapabilmeyi olanaklı kılmıştır. Ele alınan bu olayların ve örneklerin yanında aralarında Tatarcık Abdullah Efendi, Aşir Efendi, Hayrullah Efendi, Salihzade Efendi ve Veli Efendizade Emin Efendi gibi isimlerin bulunduğu alimler, çeşitli layihalar kaleme alarak ilmiye sınıfının bozulmasıyla ilgili açıklamalar yapmış ve onlara ilişkin reçeteler sunmuşlardır. Bilhassa Tatarcık Abdullah Efendi'nin kaleme olmuş olduğu eser, Sultan III. Selim'in en fazla istifade etmiş olduğu kaynaklardan biri olmuş ve ilmiye sınıfına ilişkin ıslahatların temelini oluşturmuştur. Bu nedenle, işbu süreç içerisinde hem Tatarcık Abdullah Efendi'nin kaleme almış olduğu eseri anlayabilmek hem Sultan III. Selim'in ilmiye sınıfına yönelik ıslahatlarının mahiyetini kavrayabilmek hem de mezkur dönemde ilmiye sınıfının içerisinde bulunduğu ahvali görebilmek için *nefy* kayıtlarının tutulduğu *kalebend defterleri* oldukça önemli bir yer tutmuş olup Sultan III. Mustafa, Sultan I. Abdülhamid ve Sultan III. Selim dönemlerine ait *kalebend defterlerine* yönelik bakış açısının nasıl olabileceğine dair bir bakış açısı ortaya koymuştur.

⁵⁷ BOA, A. DVNSKLB.d, nr. 18, s. 217/2.

Öncelikle yukarıda bahsi geçen *kalebend defterlerine* ait kayıtlar içerisinde yer alan davaların aralarında müftü, imam, derviş, suhte, naib, müderris, müezzin, vaiz ve muallim gibi farklı mevkilerde bulunan ilmîye sınıfı mensuplarına ait olması var olan teşkilatın belirli bir zümresinin değil; bilakis, tüm teşkilatın bozulduğuna dair önemli bir gösterge olmuştur. Diğer bir deyişle, *kalebend defterleri*; ilmîye sınıfındaki bozulmaların teşkilatın belirli bir alanını kapsamaktan ziyade tüm yapının belirli oranda bozulduğunu gözler önüne sermiştir. İlmîye sınıfının tümüyle böylesine büyük bir erozyon ile karşı karşıya kalması, teşkilata yönelik ıslahat yapma gerekliliğini şiddetlendirmiş ve başta Sultan III. Selim olmak üzere bir dizi Osmanlı devlet adamı bu konuda çeşitli adımlar atmaya çalışmışlardır fakat bu konuda, müspet bir başarının elde edildiğini söylemek zordur. Bu zorluğun yaşanmasında ise ilmîye sınıfına mensup kişilerin çoğunlukla kendi otoritelerinden mülhem bir kontrol alanı yaratmak istemeleri önemli rol oynamış ve sultanın otoritesi ile mezkûr zatların otoritesi birçok noktada çatışmanın yaşanmasına etki etmiştir. Keza ilgili kayıtlarda da bahsedildiği üzere başta kadılar ve müftüler olmak üzere ilmîye sınıfı mensupları, sefer süreçlerine olumsuz şekillerde dahil olmuş ve zaman zaman da eşkiya ile işbirliğine giderek kendi çıkarlarını korumaya yeltenmiştir. Bu nedenle, ilgili kayıtlar içerisinde ordu iaşesine engel olma, askeri harekete engel teşkil etme, sefer esnasında asayiş bozma, asker arasında bozgunculuk yapma ve ihtilal çıkarma, eşkiya ile işbirliği yapma ve eşkıyalık yapma gibi suçların yer alması bozulma sürecinin doğal sonuçları olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca, mezkûr ilmîye mensuplarının sultanın ve devletin otoritesini hiçe sayarak kendi nüfuz alanlarını oluşturmaya çalışması ve hatta bunu muhafaza etmeye kalkması, merkezi otoritenin de bozulduğu, payitahtın kuvvetinin ve kudretinin azalmaya başladığı ve merkezin gücüne ortak olmaya çalışan başka güç odaklarının ortaya çıktığı manasına gelmiştir. Sultanın azalan gücüne bağlı olarak ortaya farklı güç odaklarının çıkması, ilmîye mensuplarının da kendi nüfuz alanlarını yaratmaları ile sonuçlanmış ve tarafların çıkarlarının birbiriyle çatışmasına sebebiyet vererek aralarındaki ilişkilerin kopma noktasına kadar gelmesine etki etmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru hem Avusturya hem Rusya ile savaşmak zorunda kalan ordunun moralin yükselmesi adına ilmîye sınıfından çeşitli kimselerin orduyla hareket etmesini isteyen ve onlardan bu konuda olumlu bir dönüş alamayan Sultan III. Selim'in "Anlardan gelecek Allah'tan gelsün Hüdayı mütaâl anlara muhtaç eylesün" demesi de bu durumu özetleyici mahiyettedir.

Öte yandan sultanın günden güne azalan otoritesine ve gücüne bağlı

olarak ilmiye sınıfının etkisinin artması ve iktidara karşı hareket etmeye başlaması neticesinde onların esas işlerinden uzaklaştıklarını ve temel sorumluluklarını geri plana atarak farklı noktalara müdahil olmaya başladıklarını söylemek mümkündür. Doğal olarak, kendilerine tevdi edilen işlerin dışındaki işlerle ilgilenmeye başlayan ilmiye sınıfı mensuplarının da ilmi seviyesinin gerilemesi ve gerileyen ilmi seviyeye bağlı olarak onların daha iyi yerlere gelebilmeleri adına ilmi konulardaki yetkinlik yerine farklı hususların ön planda olmasına sebebiyet vermiştir. İlmiye sınıfında paye alabilmek ve daha iyi yerlere gelebilmek için ilmi seviyenin önemsizleşmesi, ilmiye sınıfında bulunanların kendi işlerini ihmal etmelerine ve hatta onları yapabilecek kapasiteden mahrum kalmalarına ön ayak olmuştur. Bu sebepten dolayıdır ki kalebend kayıtlarında ilmiye sınıfı mensuplarına dair; sert olma, katılık gösterme, hile, yalan, cahillik, cimrilik, uygunsuz davranışlar, yolsuzluk, Kuran-ı Kerim'i doğru okuyamama, esrar kullanma, mevad kullanma, rüşvet alma, içki içme ve fuhuş gibi durumlara rastlanması da bu durumu desteklemiştir. Farklı alanlarla uğraşan ve kendilerine ait bir etki alanı oluşturan ilmiye sınıfı mensuplarının da kendi konfor alanlarının dışına itebilmek de zorlaşmış ve teşkilata yönelik ıslahat hareketlerinin başarılı olabilme ihtimalini düşürmüştür.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: SE-MTK; **Kavramsallaştırma:** SE-MTK; **Literatür Taraması:** SE-MTK; **Veri Toplama:** -; **Veri İşleme:** -; **Analiz:** -; **Yazma - orijinal taslak:** SE-MTK; **Yazma - inceleme ve düzenleme:** SE-MTK.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Yahya. "III. Selim Döneminde Bursa Medreselerinde Disiplin Islahatına İlişkin Bir Belge". *BELLETEN* 43/72 (1979), 761-765.
- ANHEGGER, Robert. "Hazarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları", *Türkiyat Mecmuası*, 10 (1953), 365-393.
- ATAY, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. Ankara: Atay Yayınları, 2018.
- ATÇIL, Abdurrahman. *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2019.
- ATİK, Kayhan. "XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlimiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişki Tespit ve Teklifler". *BİLİG* 14 (2000), 31-54.
- Cevdet Adliye (C.ADL), 28/1696, 30/1781.
- CİHAN, Ahmet. *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*. İstanbul: Birey Yayınları, 2006.
- ÇAĞMAN, Ergin. "III. Selim'e Sunulan Bir Islahat Raporu: Mehmet Şerif Layihası". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7 (1999), 217-233.
- ÇAĞMAN, Ergin. *III. Selime Sunulan Islahat Layihaları*. (Bursa: Kitabevi Yayınları, 2010).
- ÇİZGİ, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyâzi ve Tabiî İlimler*. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA. *Nesayıl'ul-Vüzera V'el-Ümerâ*. Düzenleyen: Hüseyin Ragıp Uğurlan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969.
- DEMİREL, Tacettin. "18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Ait Mülâzemet Rûznâmçe Kayıtlarına Göre Osmanlı İlimiye Mesleğinde Dâhil Olan Mülâzımların Sosyal Tabanı" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 31 (2021), 107-131.
- GELİBOLULU MUSTAFA ALİ. *Siyaset Sanatı Nüşatü's-Selâtîn*. Düzenleyen: Faris Çerçi. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2015.
- GÜNÇE, Şuheda. *III. Selim Dönemi Ulemâ-Siyaset İlişkisi*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.
- HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ. *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*.

- Düzenleyen: Sevim İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- İPŞİRLİ, Mehmet. *Osmanlı İlimiyesi*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Kalebend Defterleri (BOA, A. DVNSKLB. d), nr. 18, nr. 21, nr. 24, nr. 25.
- KARAL, Enver Ziya. *28 Selim III. Ün Hatt-ı Hümayunları*. Ankara: Türk Tarih Basımevi, 1942.
- KINALI-ZÂDE ALİ. *Ahlâk-ı Alâi*. Düzenleyen: Murat Demirkol. İstanbul: Fecr Yayınları, 2017.
- OKUMUŞ, Ejder. "Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi", *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi* 3/5 (2005), 45-52.
- ÖZ, Mehmet. *Kanun-ı Kadim Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- ÖZCAN, Abdülkadir. "Defterdar Sarı Mehmed Paşa". *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1994, 42-48.
- ÖZKUL, Osman. "Osmanlı İlmiye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihasının Analizi". *Tarih Okulu Dergisi* 36 (2018), 233-246.
- SAKLI, Ali Rıza. "Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alai (Devlet ve Aile Ahlakı) Adlı Eserinin İncelenmesi". *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi* 2/1 (2018), 147-152.
- ŞİMŞEK, Murat. "Kâtip Çelebi'de Fıkhn İlimler Tasnifindeki Yeri ve Matematik ve Astronomi Bilmeyen Fakihin Eleştirisi". *Nizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 9/13 (2019), 13-36.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı (TS. MA. e), 309/82.
- TÜRKMEN, Ömer Said. *Asım Tarihi'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1. Cilt)*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- UNAN, Fahri. "Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet". *Halil İnalçık Adâlet Kitabı*, ed. Bülent Arı-Selim Aslantaş, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- UNAN, Fahri. "Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmi Performans Üzerindeki Etkisi". *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 1999, 669-676.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- YAŞAR, Yücel, *Kitâb-ı Müstetâd*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih Coğrafya Yayınları, 1974.
- YURDAKUL, İlhami. *İktidarın Ruhü: Osmanlı'dan Cumhuriyete Kişizade*
-

İmtiyazları (Beşik Uleması, Siyaseten Katl, Müsadere). İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

ZAHURİ, Danışman. *Koçi Bey Risalesi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

MAY WHAT COMES FROM THEM COME FROM GOD: EXILED SCHOLARS DURING THE REIGN OF SELIM III

 Serkan ERDOĞAN^a

 Mehmet Talha KALKAN^b

Extended Abstract

Selim III, who ascended the Ottoman throne in 1789, started to take action so that the empire, which had been in a very difficult period for a while back then, could regain its power, and laid the foundations for The New Order, a reform process that involved military, financial, administrative and economical fields. Selim III, who ascended the throne after The Treaty of Kuchuk-Kainarji, one of the harshest treaties in the history of the Ottoman Empire, attached importance to increase honor and prestige of the empire and the army again, which had been immensely damaged as a result of great defeats. Indeed, the fact that Selim III aimed to make progress in giving the soldiers moral support and providing full attendance by embarking the army was considered because of this policy. Owing to the fact that Selim III changed his decision about embarking the army for various reasons, he asked the ulama to provide help for the army in order to make progress in several fields and wanted them to fight on the fronts with the other soldiers. However, the facts that the ulama objected to the sultan and argued against the idea of fighting on the fronts with the army caused Selim III to change his attitude towards these soldiers, and this circumstance created the idea of making some reforms in the ulama, and, even, some extensional reforms in the ilmiye hurriedly. As a result, a group of scholars, including figures such as Tatarcık Abdullah Efendi, Aşir Efendi, Hayrullah Efendi, Salihzade Efendi, and Veli Efendizade Emin Efendi, addressed the issues within the ilmiye, elucidating the reasons behind these problems and proposing solutions. Particularly, the work authored by Tatarcık Abdullah Efendi served as a

^a Ph.D., xxx University, serkane6@gmail.com

^b Asst. Prof., Uşak University, mehmettalhakalkan@gmail.com

guide for Selim III, reinforcing the monarch's idea of reforming the ilmiye. In his work, Tatarcık Abdullah Efendi highlighted the prevalence of bribery and favoritism within ilmiye, attributing the emergence of ignorance and incompetence to the widespread practice of bribery and favoritism. He argued that the rise of ignorant individuals adversely affected society's moral fabric, leading to a decline, and underscored how these issues could ultimately contribute to the downfall of the state.

Although figures such as Tatarcık Abdullah Efendi and other scholars wrote their works solely based on their own experiences and observations, the official records of nefy kept in the registry books (kalebend) corroborated their claims. These records revealed instances of various individuals, including muftis, imams, dervishes, suhtes, naibs, professors, muezzins, preachers, and instructors, committing a range of offenses. Nefy, the term used to describe the expulsion of an individual from their place of residence due to committed crimes, emerged prominently as a frequently applied punishment for those within ilmiye who engaged in criminal activities, supporting the perception that the organization was deteriorating. On the other hand, the ilmiye responded vehemently to these criticisms and faced conflicts with many state officials, particularly Selim III. The primary goal of the ilmiye became the preservation of its interests, leading them, at times, to collaborate with bandits to safeguard these interests. Indeed, the official records of nefy highlighted crimes committed by religious figures, such as obstructing the army's provisions, impeding military operations, disrupting order during expeditions, inciting discord among soldiers, and collaborating with or engaging in banditry. These crimes were seen as a natural outcome of this process.

The emergence of various power centers due to the declining authority of the Sultan resulted in members of the ilmiye establishing their spheres of influence, leading to conflicts of interest among these factions and straining relations to the point of rupture. Toward the end of the 18th century, the army, compelled to engage in conflicts with both Austria and Russia, sought the participation of various individuals from the ilmiye to boost morale. Selim III, who desired their involvement but received an unfavorable response, succinctly expressed this situation by stating, 'May What Comes from Them Come from God.' This statement encapsulates the essence of this circumstance.

Lastly, the depreciation of scholarly competence to obtain ranks and ascend within the ilmiye has led members to neglect their scholarly duties.

Consequently, the records of kalebend have documented instances among members of the ilmiye, showcasing traits such as sternness, inflexibility, deceit, falsehood, ignorance, miserliness, inappropriate behavior, corruption, inability to recite the Quran correctly, substance abuse, misuse of authority, acceptance of bribes, alcohol consumption, and involvement in prostitution. These occurrences have further substantiated this situation.

The diminishing emphasis on scholarly competence for advancements within the religious judiciary class has resulted in the neglect of their designated responsibilities. As a consequence, it has become challenging to push members of the ilmiye, who engage in different fields and establish their own spheres of influence, beyond their comfort zones. This has, in turn, diminished the likelihood of successful reform initiatives directed towards the ilmiye.

Keywords: Ottoman History, Selim III, İlmiye, Nefy, Crime, Punishment, Breakdown, Reform.

Peer-review: External, Independent.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Author Contributions:

Concept: SE-MTK; **Conceptualization:** SE-MTK; **Literature Search:** SE-MTK; **Data Collection:** -; **Data Processing:** -; **Analysis:** -; **Writing – original draft:** SE-MTK; **Writing – review & editing:** SE-MTK.

3. Ethics approval:

Not applicable.

4. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

5. Competing interests:

The authors declare no competing interests.

